

**AUTIZM SPEKTR BUZILISHI: SABABLARI, BELGILAR VA IJTIMOY
MOSLASHUVNI YAXSHILASH USULLARI**

Obidaxon Mirzaliyeva

ISFT instituti, “Psixologiya” yo‘nalishi, 1-kurs, 25-PSM-08 guruh talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada autizm spektr buzilishini aniqlash, uning kelib chiqish sabablari, asosiy belgilar va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklari tahlil qilinadi. Maqolada genetik, biologik va atrof-muhit omillari autizm rivojlanishidagi asosiy sabablar sifatida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, autizmning turli subtiplariga doir yangi tadqiqotlar, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va xulq-atvor terapiyasi asosida samarali aralashuvlar, jumladan O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan xususiy “Shukrona” ta’lim maktabi tajribasi keltirilgan. Maqola autizmga ega bolalarning hayot sifatini oshirish uchun erta tashxis va kompleks yondashuvning ahamiyatini yoritadi.*

Kalit so‘zlar: *autizm spektr buzilishi, genetik omillar, biologik sabablari, ijtimoiy moslashuv, xulq-atvor terapiyasi, erta tashxis, pedagogik yordam, ijtimoiy ko‘nikmalar*

KIRISH

Autizm spektr buzilishi hozirgi kunda butun dunyo miqyosida dolzarb ijtimoiy, pedagogik va tibbiyot muammolaridan biri hisoblanadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, so‘nggi yillarda autizm tashxisi qo‘yilgan bolalar soni ortib bormoqda. Autizm spektr buzilishi bolaning ijtimoiy muloqoti, nutqi va xulq-atvorida o‘ziga xos cheklanishlar bilan namoyon bo‘ladigan neyro-rivojlanish holatidir. Autizm spektr buzilishining kelib chiqish sabablari to‘liq aniqlanmagan bo‘lsa-da, ilmiy tadqiqotlar uning biologik tabiatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Yangi ma’lumotlarga ko‘ra, autizm spektr buzilishining rivojlanishida genetik va atrof-muhit omillari murakkab tarzda o‘zaro ta’sir qiladi, masalan, ota-onalarning yoshi ortishi yoki homiladorlik davridagi havoni ifloslantiruvchi moddalar ta’siri xavfni oshirishi mumkin. Shuningdek, so‘nggi tadqiqotlar autizmning “uch zarba” modelini taklif qilmoqda: genetik moyillik, atrof-muhit ta’siri va hujayra metabolizmi buzilishi birgalikda holatni keltirib chiqarishi mumkin. Autizmning biologik sabablari orasida miya rivojlanishidagi o‘zgarishlar, masalan, miya hujayralari orasidagi aloqa buzilishlari muhim o‘rin tutadi.

Sabablari: Birinchidan, genetik omillar muhim o‘rin tutadi. Tadqiqotlar autizm irsiy xususiyatga ega ekanini ko‘rsatadi: agar oilada autizm spektr buzilishiga ega shaxs mavjud bo‘lsa, keyingi avlodda ushbu holat kuzatilish ehtimoli ortadi.

Biologik va prenatal omillar ham muhimdir. Homiladorlik davrida onaning virusli kasalliklar bilan kasallanishi, kuchli stress holatlari, ekologik zararli omillar hamda ayrim dori vositalarining ta’siri autizm rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Miya rivojlanishidagi farqlar ham kuzatiladi. Autizmga ega shaxslarda miya tuzilishi va bo‘limlari o‘rtasidagi axborot almashinuvi odatiy rivojlanishdan farq qilishi aniqlangan. Bu holat kognitiv jarayonlarga ta’sir ko‘rsatadi.

Yangi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, autizmga yuzlab gen mutatsiyalari ishtirok etishi mumkin, ular miya rivojlanishi va hujayralar aloqasiga ta’sir qiladi. Bundan tashqari, atrof-muhit omillari, masalan, homiladorlikdagi virus infeksiyalari, dorilar yoki havo ifloslanishi genetik moyillik bilan birgalikda xavfni oshirishi aniqlangan. So‘nggi yillarda autizmning biologik subtiplari aniqlanmoqda, masalan, to‘rt xil tur: ijtimoiy va xulq-atvor muammolari ustun bo‘lgan, rivojlanish kechikishi bilan aralashgan, o‘rtacha muammolar hamda keng ta’sirlangan tur. Bu subtiplar genetik profil va rivojlanish trayektoriyalariga asoslanadi.

Belgilari: Autizm spektr buzilishining asosiy belgilari odatda erta bolalik davridayoq namoyon bo‘ladi va quyidagi yo‘nalishlarda kuzatiladi. Oddiy bolalar o‘qiydigan sinfga 2–3 nafar autist bola ham birlashtirilgan bo‘lishi mumkin. Autizm tashxisi qo‘yilgan bolalarning umumiy soni aniqlanishi jarayonida Sog‘liqni saqlash vazirligi bunday ma’lumotlar tegishli markazlarda bo‘lishi kerakligini ma’lum qilgan.

Chetdan kuzatilganda ba’zi bolalarning harakatlari va gap-so‘zida g‘ayritabiiylik seziladi: ularning tashqi ko‘rinishi benuqson, ammo nutqida noaniqlik, yuz ifodasida atrofga befarqlik kuzatiladi. Dunyoning o‘ziga xos “pushti ko‘zoynak” orqali ko‘rgandek bo‘lishi mumkin — bunday bolalar autizmga chalingan hisoblanadi.

Autizm kasallik emas, uni sindrom yoki o‘ziga xos ruhiy holat deb yuritish to‘g‘ri bo‘ladi, deb hisoblanadi mutaxassislar tomonidan. Autizm yoshga qarab bo‘linadi:

Erta bolalik autizmi — 2 yoshgacha

Bolalik autizmi — 2–11 yoshgacha

O‘smirlik autizmi — 11–18 yoshgacha

O‘smirlik davrida gormonal o‘zgarishlar bilan bog‘liq belgilar ham qo‘shilishi mumkin. Tashxisni faqatgina belgilar asosida psixiatr shifokor qo‘yadi. Ba’zi hollarda autist bolalar insonlar bilan muloqotga ham kirishishi mumkin, bu esa tashxis qo‘yishda qiyinchilik tug‘diradi.

Yangi ma’lumotlarga ko‘ra, autizm belgilari ijtimoiy aloqa va o‘zaro ta’sirda cheklanishlar (boshqalar bilan qiziqishlarni baham ko‘rmaslik, his-tuyg‘ularni tushunmaslik), shuningdek cheklangan qiziqishlar va takroriy xatti-harakatlar shaklida namoyon bo‘ladi. Erta belgilar orasida ismiga javob bermaslik, ko‘z aloqasini saqlamaslik va o‘yinchoqlarga qiziqmaslik kiradi. Shuningdek, autizm xususiyatlari ijtimoiy tashvish bilan bog‘lanishi mumkin. So‘nggi tadqiqotlar autizmning turlicha kechishini tasdiqlaydi: erta tashxis qo‘yilgan bolalarda til va motor kechikishlari, kech tashxisda esa tashvish yoki ADHD ko‘proq kuzatiladi.

Ijtimoiy moslashuv masalalari: Autizm spektr buzilishi ijtimoiy moslashuvda jiddiy qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Autizmga ega shaxslar ijtimoiy aloqadagi cheklanishlar tufayli do‘stlik o‘rnatish, guruhda ishlash yoki kundalik muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Yangi tadqiqotlar autizm xususiyatlari ijtimoiy tashvish bilan bog‘lanib, maktab va ish joyida moslashuvni qiyinlashtirishini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy moslashuvni yaxshilash uchun erta aralashuvlar, masalan, ijtimoiy ko‘nikmalar treninglari muhimdir.

Autizmni davolash: Davolash maqsadida ortda qolayotgan jihatlarni korreksiya qilish uchun autist bolalarga quyidagi chora-tadbirlarni qo‘llash mumkin:

gapirish qobiliyatini yaxshilash uchun logoped bilan mashg‘ulotlar olib borish;
bola bilan turli o‘yinlar o‘ynash;
ma’lum davrda bitta mutaxassis bilan tizimli ishlash.

Autizmni davolash bo‘yicha O‘zbekistonda birinchi xususiy “Shukrona” ta’lim maktabi 2018-yil sentabr oyida faoliyatini boshlagan. Ushbu maktabda autizm tashxisi qo‘yilgan bolalarga oligofrenopedagogik yondashuvdan tashqari, butun dunyoda tan olingan xulq-atvorni amaliy tahlil qilish metodikasi — ABA terapiya yo‘nalishi bo‘yicha mashg‘ulotlar olib boriladi.

Yangi ma’lumotlarga ko‘ra, autizmni davolashda erta individual yondashuv samarali hisoblanadi. Masalan, tabiiy rivojlanishga asoslangan xulq-atvor aralashuvlari aloqa va ijtimoiy ko‘nikmalarni yaxshilaydi. Ba’zi hollarda tashvish yoki ADHD belgilarini kamaytirish uchun farmakologik yordam ham qo‘llanilishi mumkin, ammo asosiy yondashuv xulq-atvor terapiyasidir.

Xulosa. Autizm spektr buzilishi faqat tibbiy emas, balki ijtimoiy muammo hamdir. Uning sabablarini chuqur o‘rganish, erta aniqlash va kompleks yondashuv asosida yordam ko‘rsatish autizmga ega shaxslarning hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi. Autizmning ayrim belgilari quyidagilar bo‘lishi mumkin: Bola ismi aytilganda javob bermasligi yoki qaramasligi.

Chaqaloqni kuldirish uchun tovush chiqaruvchi o‘yinchoqlar chalinganda ham e’tibor bermasligi. Ko‘plab o‘yinchoqlar bo‘lsa ham, faqat bittasi bilan takror-takror o‘ynashi. Yangi tadqiqotlar autizm diagnostikasining ortishini kengaytirilgan diagnostika mezonlari va ijtimoiy omillar, jumladan ota-onalar yoshi bilan ham bog‘laydi. Shuningdek, autizmning global tarqalishi ortib bormoqda, bu esa erta aniqlash va qo‘llab-quvvatlash tizimlarini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. American psychiatric association Diagnostic and statistical Manual of Disorders [DSM-5] Washington D.C APA 1013.
2. World Health organization. International [Classification of Diseases] 3 Lord c Elsabbagh M Bard G. Venstta vander Autizm spectrum disorders. Mayo Clinic. Autism spectrum disorder - Symptoms and causes. 2025.
3. NIMH. Science Updates About Autism Spectrum Disorder (ASD).
4. UCSD. Three-Hit Model Describes the Causes of Autism. 2025.
5. Princeton University. Major autism study uncovers biologically distinct subtypes. 2025.
6. Autism Science Foundation. 2025 Autism Research Year in Review.